

УДК 581.165.71

DOI 10.33514/1694-7851-2024-3/2-215-221

Ахматов М.К.

биология илимдеринин кандидаты, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
medet60@mail.ru

Кудайбергенов А.К.

магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
akuul060899@gmail.com

Имаралиева Т.Ш.

илимий ишкер
Улуттук илимдер академиясы
Бишкек ш.
tillakhan@inbox.ru

Имантур кызы Н.

аспирант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

ЧҮЙ ӨРӨӨНҮНҮН ШАРТЫНДА ГИЛАСТЫН СОРТТОРУН ӨСТҮРҮҮДӨ ЗАМАНБАП КЛОНДУК КЫЮУ АСТЫЛАРЫН КОЛДОНУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация. Макалада гилас көчөтүн өстүрүүдө заманбап клондук кыюу астыларын, тактап айтканда ВСЛ-2 клондук кыюу астын колдонуу талкууланат. ВСЛ-2 клондук кыюу астына гиластын кээ бир сорттору менен кыйыштыруу жүргүзүлүп жана кыйыштырылган жаш көчөттү өстүрүү боюнча ишпердин жүрүшү баяндалат. Чүй өрөөнүн шартында ВСЛ-2 клондук тамыры менен кыйыштырылган гиластын Воловое сердце, Кордия жана Регина сортторунун шайкештиги жакшы. Воловое сердце гиласы көптөн бери өстүрүлүп келе жаткан, адаптация болгон сорт. Жалпысынан бул кыйыштырылган 3 сорт тең, жакшы өнүп 1,5 – 2м чейинки бирдей бийиктикте өсүп чыкты. Жергиликтүү мурдатан өстүрүлүп келе жаткан гиласытын Воловое сердце сорту эрте жаздагы кайра келген үшүктө артыкчылык көрсөттү, анткени жергиликтүү шартка адаптация болгондуктан кыйыштырылган бүчүрлөр бир аз кечирээк өнүп үшүк жүргөндө тынч абалда болгондуктан үшүк албайл калган. Воловое сердце гиласынын 60%, Кордия сортунун 80%, Регина сортунун 90% өнүп калган бүчүрлөрү үшүк алган.

Негизги сөздөр: гилас, сорт, заманбап клондук тамыр, ВСЛ-2, бүчүр, кыйыштыруу, көчөт, өстүрүү.

Ахматов М.К.

доктор биологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

medet60@mail.ru

Кудайбергенов А.К.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

akuul060899@gmail.com

Имаралиева Т.Ш.

научный сотрудник

Национальная Академия Наук Кыргызской Республики

г. Бишкек

tillakhan@inbox.ru

Имантур кызы Н.

аспирант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ КЛОНОВЫХ ПОДВОЕВ ПРИ ВЫРАЩИВАНИИ СОРТОВ ЧЕРЕШНИ В УСЛОВИЯХ ЧУЙСКОЙ ДОЛИНЫ

Аннотация. В статье рассматривается использование современных клоновых подвоев при выращивании саженцев черешни, а именно: клоновый подвой ВСЛ-2. Описаны окулировка клонового подвоя ВСЛ-2 определенными сортами черешни и наблюдения за ростом окулянтов. В условиях Чуйской долины совместимость окулированных сортов черешни с клоновыми подвоями ВСЛ-2 хорошая. В целом все 3 привитых сорта имеют хорошую приживаемость и выросли до 1,5-2 м. Валовое сердце – адаптированный сорт, культивируемый в Кыргызстане много лет. Местный сорт Валовое сердце показал преимущество при ранневесенних возвратных заморозках, поскольку привитые почки пробудились несколько позже в связи с адаптацией к местным условиям и оставались в состоянии покоя во время заморозков. Обмерзло 60% проросших почек черешни Валовое сердце, 80% сорта Кордия, 90% сорта Регина.

Ключевые слова: черешня, сорт, современный клоновый подвой, ВСЛ-2, почка, окулировка, саженцы, выращивание.

Akhmatov M.K.

Doctor of Biological Sciences, Associate Professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

medet60@mail.ru

Kudaibergenov A.K.

Master's Student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

akuul060899@gmail.com

Imaraliev T.Sh.

Researcher

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

Bishkek c.

tillakhan@inbox.ru

Imantur kyzy N.

graduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

FEATURES OF THE USE OF MODERN CLONAL ROOTS WHEN GROWING CHERRY VARIETIES IN THE CONDITIONS OF THE CHUI VALLEY

Annotation. The article examines the use of modern clonal rootstocks when growing cherry seedlings, namely the VSL-2 clonal rootstock. The budding of the VSL-2 clonal rootstock with certain cherry varieties and observations of the growth of oculants are described. In the conditions of the Chui Valley, the compatibility of budded cherry varieties with clonal VSL-2 rootstocks is good. In general, all 3 grafted varieties have good survival rate and have grown to 1.5-2 m. Gross heart is an adapted variety that has been cultivated in Kyrgyzstan for many years. The local variety Gross heart showed an advantage during early spring return frosts, since the grafted buds awoke somewhat later due to adaptation to local conditions and remained dormant during frosts. 60% of the sprouted buds of the Gross heart cherry, 80% of the Kordia variety, 90% of the Regina variety were frozen.

Key words: sweet cherry, variety, modern clonal rootstock, VSL-2, bud, budding, seedlings, cultivation.

Мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн Чүй өрөөнүнө ылайыктуу сортторун өстүрүүдө биринчи кезекте көчөттөрдү туура өстүрүү негизги ролду ойнойт. Көчөт өстүрүүдө тамыр астын туура тандоо жана көчөт өстүрүү эрежелерин туура жүргүзүү менен сапаттуу көчөт өстүрүүгө болот. Сапаттуу көчөт багбанчылыктын өрчүшүнө чоң салым кошот жана багбандардын көптөгөн маселелерин чечет.

Бул макалада кургакчылыкка чыдамдуу ВСЛ-2 клондук тамыр астын колдонуп гилас көчөттөрүн өстүрүү боюнча жүргүзүлгөн илимий-тажырыйба иштердин жыйынтыгы берилет.

Гилас лат. *Prunus avium* L. – роза гүлдүүлөр тукумунун Слива (кара өрүк) уруусундагы мөмөлүү дарак; бийиктиги 3-10 метрге чейин жетет. Бийик өсүүчү дарактарга кирет, айрыкча жаш отургузулган көчөтүнө өтө тез өсүү мүнөздүү.

Э. Гареев “Кыргыстандын мөмөчүлүгүнүн негиздери” (1971) – деген эмгегинде гиласты төмөндөгүдөй баяндаган. Гилас – кабыгы жылмакай жана жайыл бутактуу бийик дарак. Мелүүн, ысык климатта өскөн, жарык сүйүүчү өсүмдүк. Мөмөлөрү жаңы бышканда желет, ошондой эле кайра ишпетүү үчүн колдонулат. Биздин республикада гиластын таралышы темперанын төмөн жана кескин өзгөрүшү менен чектеле. Түшүк Кыргызстандын өрөөндөрүндө жана тоо этектеринин багбанчылык зоналарында кеңири таралган. Чүй өрөөнүнүн тоо этектериндеги аймактарда өстүрүүгө турузсуз. Чүй өрөөнүнүн тоолуу шамалдан тосулган аймактарында жана Ыссык- Көл ойдуңунда гилас өстүрүү келечектүү [1].

Акыркы жылдарда клондук тамыр астында өстүрүлгөн гилас көчөттөрү сыртан Туркиядан, Европа өлкөлөрүнөн ташып келинүүдө. Кээ бир жеке көчөтканаларда

(питомниктерде) клондук тамыр астыларын колдонуу менен гилас көчөттүн өстүрө башташты.

Замандын талабына ылайыктуу заманбап интенсивдүү бактарды уюштуруу үчүн сапаттуу, жергиликтүү кыска жана орто бойлуу көчөттөрдү өстүрүү зарылчылыгы келип чыкты жана мындай көчөттөргө болгон талап күчөдү. Клондук тамыр астыларын колдонуу менен тактап айтканда ВСЛ-2 клондук подвойун колдонуу менен гилас дарагын бийик өсүүсүн 30-50% кыскартса болот. Бул заманбап клондук тамырды колдонуу менен 1 гектар аянтка 800-1000 даанага чейинки гилас дарактарын отургузууга болот. Натыйжада багбандар үчүн жерди эффективдүү пайдаланууга жана киреше табууга мүмкүнчүлүк жаралат.

ВСЛ-2 клондук тамыры Россия өлкөсүнүн Крым шаарында Вавилов атындагы ВНИИР селекция-тажрыйбалык станциясында чыгарылган. Бул клондук подвой Вишня Степная БС-2 (*Cerasus fruticosa* (Pall.) G Waron) менен Ланнезиана Л-2 (*C. lannesiana* Carr.) алчаларын гибириддештирүүнүн натыйжасында алынган. Башкача айтканда Бадал алчасы менен Араа тишгүү алчаны гибириддештирүүнүн натыйжасында алынган. Негизги авторлору болуп Г. В. Еремин, А. В. Проварченко, В. Н. Подорожный саналат.

Кыргыз Республикасынын аймагында пайдаланууга уруксат берилген сорттордун жана гибриддердин мамлекеттик тизмесине данектүү мөмө өсүмдүктөрүнүн: гиластын Кольт, ВСЛ-2; кара өрүктүн Эврика 99; шабдалынын Кубань 86; өрүктүн Пумуселект, Бест клондук тамырлары кирген жана өстүрүүгө уруксат берилген [2].

ВСЛ-2 клондук тамыры кургакчылыкка, жогорку жана төмөнкү температураларга чыдамдуу келип, тамырынын үшүккө чыдамдуулугу жогорку деңгээлде. Тамырда алколоиддик заттар бар бологондугу үчүн курт-кумурскалар да жей алышпайт. ВСЛ-2 клондук тамырынын бир өзгөчөлүгү бар – ал коккомикоз оорусу менен жабыркабайт жана ага каршы иммунитетти бар [3].

ВСЛ-2 клондук тамырынын артыкчылыктарын эске алып, 2022 жылы жазында Россиянын Краноярский крайынан Гавриш питомнигинен сертификаты бар ВСЛ-2 клондук тамырын алдырып, илимий-тажрыйбалык жумушугу баштадык.

ВСЛ-2 клондук тамыр астына кынап улоо ыкмасы менен гилас сортунун кыйыштырылды.

Коноволов И. Г. “Новое в выращивании плодовых саженцев” (1962) деген эмгегинде Кыргызстандын аймактарында окулировка жасоо мезгилдерин 4 жылдык илимий-практикалык иштердин негизинде аныктап, Чүй өрөөнүндө алма, алмуруттарга 15/VIII -5/IX чейин, Кара өрүккө, Гиласка жана Чиеге 1/VIII – 20/VIII, Шабдалыга жана абрикоско 10/VIII - 1/IX чейин окулировка жасоо сунушталган [4].

Жогорудагы сунуштарга жана практикалык тажрыйбаларга таянып ВСЛ-2 клондук тамыр астына 15-20 август күндөрү гиластын Валовое сердце, Кордия жана Регина сортторунун бүчүрүн улоо менен окулировка жасалды. Окулировка жасоодон бир күн мурда клондук тамырлар суугарылды. Бул окулировка жасаган кезде кабыктын жакшы ажырашына шарт түзөт. Окулировка жасалгандан кийин да сөзсүз 2 жолу биринин артынан экинчиси б.а. катар катары менен суугаруу керек, уланган бүчүр менен тамыр астынын жалгашып кетишине жакшы шарт түзүлөт.

Кыйыштырылган ВСЛ-2 клондук тамырларына кеч күзгө чейин суугаруу, кам көрүү иштери жүргүзүлүп түрдү. Эрте жазда март айынын 15де кыйыштырылган бүчүргө кесүү иштерин жүргүзүлдү.

Төмөндөгү сүрөттөрдөн ВСЛ-2 клондук тамырына кыйыштырылган жаңы өнүп келе жаткан гилас сортторунун бүчүрүн көрсөк болот. Мында биринчи оттоо чөптөрдөн тазалап, топурагы жумшартылгандан кийинки сүрөттөр.

1-сүрөт. Өнүп баштаган уланган бүчүр (01.04.2023ж.)

Бүчүрлөрдүн интенсивдүү өсүүсү күндүн жылуусу менен башталды. Бул клондук тамырга кыйыштырылган гиластын Валовое сердце, Кордия жана Регина сорттору жалпысынан бирдей эле убакта өнүп баштады. Иштин жүрүшүндө биз эки чоң тоскоолдукка учурадык. Биринчилерден болуп май айында Чүй өрөөнү үчүн мүнөздүү болбогон кайра келүүчү үшүк жүрдү, 01.05.2023 катуу үшүк жүрүп абанынын температурса кечинде -3, -6 °С чейин төмөндөдү. Натыйжада кээ бир жаңы өнүп келе жаткан бүчүрлөр үшүк алууга дуушар болду. Мындай күтүлбөгөн температуранынын төмөндөшү жеке эле жаңы кыйыштырылган көчөтөр эмес гүлдөп келе жаткан башка мөмө бактарынын үшүк алып кетүүсүнө да алып келди.

Таблица 1.

Окулировка болгон гилас сортторунун өнүп калган бүчүрлөрдүн үшүккө туруктуулугу

Кыйыштырылган гиластын сорту	Окулировка жасалганы (даана)	Үшүк алганы (даана)	Тирүү калганы
Валовое сердце	100	60	40
Кордия	100	80	20
Регина	100	90	10

Илимий – тажырайба ишибизде ВСЛ-2 клондук тамырына гиластын сортторунан 100 дөн окулировка жасалган. Валовое сердце гиласы көптөн бери өстүрүлүп келе жаткан, адаптация болгон сорт. Кордия жана Регина сорттору Кыргызстанда акыркы жылдары өстүрүлө баштаган дүйнөлүк базарды бегилүү болгон жаңы сорттор.

1 таблицада көрсөтөлгөндөй кайра келген сууктан окулировка болгон гилас сортторунун өнүп калган бүчүрлөрү Валовое сердце гиласынын 60%, Кордия сортунун 80%, Регина сортунун 90% үшүк алганы берилген.

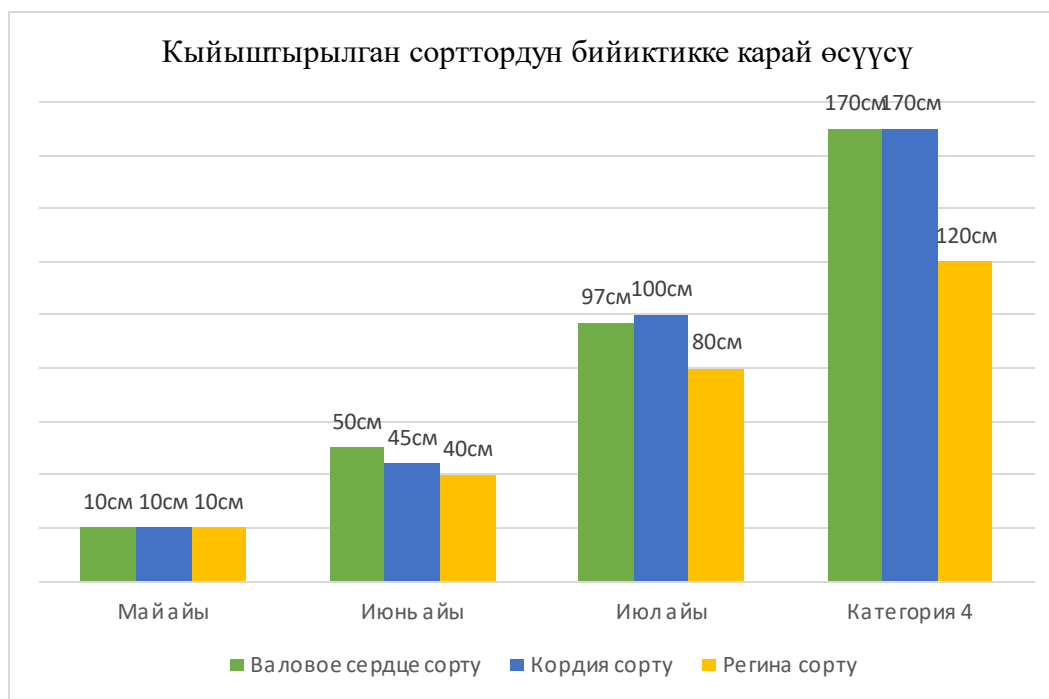

Диаграмма 1. Кыйыштырылган сорттордун бийиктикке карай өсүүсү

Ушулар менен катар экинчи участка то б. а. Ботаникалык бакта ачуу гиластын (вишнянын) сеянчаларына Валовое сердце гиласы кыйыштырылган болчу. Бирок 01.05.2023ж. катуу үшүк жүргөн учурда үшүк алган жок. Анткени Ботаникалык бак тоо этеги зонасында жайгашкандыктан, ошондой эле тамыр асты болгон ачуу гилас жана в Валовое сердце гиласы жергиликтүү шартка адаптация болгон ошондуктан үшүк алган жок деп эсептейбиз.

Жыйынтык: Чүй өрөөнүн шартында ВСЛ-2 клондук тамыры менен кыйыштырылган гиластын Валовое сердце, Кордия жана Регина сортторунун шайкештиги жакшы. Жалпысынан бул кыйыштырылган 3 сорт тең, жакшы өнүп 1,5 – 2м чейинки бирдей бийиктикте өсүп чыкты. Жергиликтүү мурдатат өстүрүлүп келе жаткан Валовое сердце сорту эрте жаздагы кайра келген үшүктө артыкчылык көрсөттү, анткени жергиликтүү шартка адаптация болгондуктан кыйыштырылган бүчүрлөр бир аз кечирээк өнүп үшүк жүргөндө тынч абалда болгондуктан үшүк албайл калган.

Изилдөөнүн натыйжасында Валовое сердце сорту , Кордия сорту жалпысынан бидей бийиктикте өстү. Жана бул көрсөткүчтөр бир жылдык жаш көчөт үчүн абдан жакшы натыйжа көрсөттү. Ал эми Регина сорту Валовое сердце сорту , Кордия сорту караганда бийиктикке карай өсүүсү салыштырмалуу төмөнкү көрсөткүчтү көрсөттү. Валовое сердце сорту 170см, Кордия сорту 170см жана Регина сорту 120см чейин жетти .Ал эми фазалык өнүүсү жалпысынан 3 сортто тең бирдей эле убакытта жүрдү.

Адабияттар

1. Э. З. Гареев. Основы Плодоводства Киргизстана. Изд. “Кыргызстан” Фрунзе 1971 г.
2. Кыргыз Республикасынын аймагында пайдаланууга уруксат берилген сорттордун жана гибриддердин мамлекеттик тизмеси. (Расмий басылыш) Бишкек-2023.
3. Еремин В. Г. Изучение клоновых подвоев косточковых культур селекции Крымской опытно-селекционной станции за рубежом. // Современное Садоводство, 2010 г.
4. И. Г. Коновалов. Новое в выращивании плодовых саженцев. Кирг. гост. издат. Фрунзе-1962.

5. Имаралиева Т. Ш. Алманын, гиластын жана кара өрүктүн клондук тамырларын көбөйтүү жана көчөт өстүрүүдө колдонуу. Колдонмо.
ОФ. “MSDSP KG” инициатива фонда Ага Хана. Ош- 2022г.

Рецензент: биология илимдеринин кандидаты, доцент Сазыкулова Г.Дж.